Simona GEORGESCU
(Universitatea din București)

Canonul împrumutului lexical – grecismele în latină

Abstract: (The Canon of Lexical Borrowing – Greek Words into Latin) The question we take as a starting point concerns the notion of "canon" in the process of lexical borrowing: does the grammatical norm impose the strict preservation of the phono-morphological features of the word from the source language or rather requires the adaptation of the borrowed word to the phonetic and morphological system of the target language? We shall analyze from this point of view the Greek words that were borrowed in classical Latin, taking into account, on the one hand, the diastratic variation and, on the other hand, the various attempts of the speakers to maintain a balance between the orthography and pronunciation in the source language and the phono-morphological specificity of Latin. Thus, we will trace back the phonetic and morphological variations that a Greek word may suffer in its process of integration into Latin, as reflected in the ancient authors and especially in the classical and late grammarians that offered various explanations of the words in question. In what form did these Greek words settle in spoken Latin? Or, better said, did they really settle in one form? Or did diatopic, diachronic and diastatic variants circulate? To answer these questions, we will use the testimony of the Romance languages: there are situations where, for a single Greek term, there must be reconstructed several variants, either synchronous - belonging to the various diatopic varieties of the spoken language – or diachronic ones.

Keywords: Lexical borrowing, Greek, Latin, phono-morphological integration, Romance Inheritance

Rezumat: Întrebarea de la care pornim privește noțiunea de „canon" în procesul de împrumut lexical: norma pretinde conservarea cât mai strictă a formei cuvântului din limba sursă sau mai degrabă cere adaptarea termenului nou intrat în limbă la sistemul fonetic și morfologic al limbii țintă? Vom analiza din acest punct de vedere cuvintele grecești împrumutate în latina clasică, ținând cont, pe de o parte, de distincția diastratică (cult *vs* popular) și, pe de altă parte, de diversele încercări ale vorbitorilor de a păstra un echilibru între grafia și pronunția din limba sursă și specificul fono-morfologic al limbii latine. Astfel, vom urmări variațiile de ordin fonetic și morfologic pe care le poate suferi un termen de origine greacă în procesul de integrare în limba latină, așa cum se reflectă ele la autorii antici și, mai ales, la grămăticii din perioada clasică și târzie care propun diverse explicații ale cuvintelor în cauză. În ce formă s-au stabilizat aceste grecisme în latina vorbită? Sau, mai bine zis, s-au stabilizat cu adevărat? S-au încetățenit cu o singură formă, sau au circulat variante diatopice, diacronice și diastratice? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom recurge la mărturia limbilor romanice: există situații în care pentru un singur termen grecesc trebuie reconstruite mai multe variante, fie sincronice – aparținând diverselor varietăți diatopice ale limbii vorbite –, fie diacronice – pentru care se pot stabili perioadele de funcționare în special cu ajutorul cronologiei relative.

Cuvinte-cheie: împrumut lexical, greacă, latină, adaptare fono-morfologică, moștenire romanică

1. Canon

Noțiunea de „canon" în împrumutul lexical este greu de definit. Introducerea unui cuvânt dintr-o limbă sursă în limba țintă se supune unor parametri fluctuanți, variind între două extreme: conservarea fidelă a cuvântului din limba sursă vs integrarea cât mai bună în limba țintă?

Un cuvânt este împrumutat fie dintr-o nevoie concretă (pătrunzând odată cu referentul), fie din rațiuni de expresivitate (este mai nuanțat, mai puternic, folosit

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

cu ironie etc.). Fazele integrării lui în limba ţintă ar putea fi rezumate astfel: iniţial, termenul este resimţit ca străin şi folosit cu prudenţă: Academia şi dicţionarele nu îl recunosc drept lexem aparţinând limbii respective şi nu îl iau în considerare; ulterior, prin uz, cuvântul ajunge să fie adoptat de vorbitori, ceea ce determină acceptarea din partea Academiei şi a lexicografilor. În această perioadă, este posibil ca termenul sa circule în mai multe variante, situaţie în care se impune luarea unei decizii în privinţa formei care să se considere drept normă şi, prin urmare, care să apară în dicţionarele limbii. În acest proces, de obicei uzul este cel care are rolul decisiv, forma în care se foloseşte cel mai frecvent fiind cea care se impune (evident, pronunţia jucând rolul esenţial, cf. fr. *coafor*, *pedichiură* etc). Există, desigur, şi cazuri în care prevalează forma din limba sursă şi nu pronunţia: de exemplu, eng. *rugbi* [ˈrʌgbi] a fost preluat în limba română în forma *rugbi* [rugbi] şi nu **ragbi*, cum ar fi pronunţat în limba sursă.

Prin urmare, singurul canon despre care putem vorbi în cazul împrumuturilor, singurul set de norme care să implementeze uzul ar consta din factorii care determină măsura în care prevalează forma sau pronunţia din limba sursă. Astfel, dacă este un împrumut preluat *pe cale cultă*, forma lui va respecta cât mai fidel semnificantul străin (categorie în care se încadrează şi împrumuturile din limbi vechi, greacă – latină); în schimb, un împrumut preluat *pe cale orală*, va fi, în principiu, adaptat pronunţiei.

2. Elenismele în latină: adaptare fonetică şi morfologică

Situaţia este asemănătoare în ceea ce priveşte împrumuturile din greacă în latină. Ponderea lor în economia lexicului latin este remarcabilă. La fel cum limbile europene şi-au alcătuit vocabularul ştiinţific şi literar împrumutând masiv termeni din limba latină, deci trecând printr-o îndelungată perioadă de re-latinizare, tot astfel latina literară se modelase, la rândul ei, în urma unui semnificativ proces de elenizare.

Diferit este numai contextul în care s-au desfăşurat cele două procese: dacă limbile europene se văd nevoite să împrumute cuvinte dintr-o limbă non-contemporană cu ele, limba latină îşi are sursa vie, în imediata vecinătate.

Avem a face, însă, cu două nivele ale elenizării latinei, două căi de pătrundere a cuvintelor greceşti:

– prima cale ar fi cea populară – orală –, care duce la difuzarea unor termeni din greaca contemporană în basilect (vorbirea familiară),
– cea de-a doua, ar fi calea cultă – scrisă –, proprie acrolectului, care reţine cuvinte din epoci non-contemporane: de pildă, poeţii împrumută termeni homerici sau proprii liricii arhaice, filosofii din perioada clasică latină împrumută termeni aparţinând lexicului filosofic al perioadei clasice greceşti – aşadar dintr-o perioadă cu mult anterioară.

Această distincţie diastratică o putem regăsi în cadrul operei unuia şi aceluiaşi scriitor. La Cicero, bunăoară, tipurile de grecisme folosite se adaptează stilului abordat: în opera filosofică el introduce cuvinte de origine greacă aparţinând stilului înalt şi perioadei de aur a filosofiei greceşti, în timp ce în corespondenţă, unde limbajul folosit este familiar, grecismele aparţin şi ele stilului familiar, elinei vorbite în perioada contemporană lui (*koiné*).

Contactul direct – concretizat în împrumuturi orale – se desfăşoară de-a lungul

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

întregii istorii a limbii latine (sec. VI a. Chr. – VI p. Chr.); cel cultural – caracterizat de împrumuturile pătrunse pe cale scrisă – începe aproximativ în sec. III a. şi continuă paralel cu primul (Fischer 1965, 42).

Paralelismul celor două căi e concretizat în existenţa unor dublete, fonetice şi morfologice, uneori şi semantice (Fischer 1965, 43):

e.g. *tumum* (popular) *vs. thymum* (literar) 'cimbrişor' şi *thymus* < gr. θύμον
cicinus (popular) *vs. cycnus* (literar) dar şi *cygnus*, *cignus* 'lebădă' < gr. κύκνος
citera (popular) *vs. cithara* (literar) 'liră'< gr. κίθαρα (cf. *App.Prob*. *cithara non citera*)
scema, -ae (pop) *vs. schēma, -tis* (literar) şi *schĕma* 'aspect' < σχῆμα, -τος
elephantus, -i şi **olifantus* (popular) *vs. elepha(n)s, -ntis* (literar) < gr. ἐλέφας,-ντος

Adaptarea formală a fiecăruia dintre termenii–pereche reprezintă o mărturie pentru calea lui de pătrundere, ca şi pentru epoca în care a avut loc acest împrumut. Este limpede că variantele care au suferit mutaţii fonetice şi morfologice severe, integrându-se cât mai bine în sistemul latinesc, aparţin limbii populare, în timp ce încercarea de păstrare a grafiei, a pronunţiei şi a clasei flexionare (declinarea atematică în consoană) indică un împrumut pe cale cultă. Totodată, se poate stabili epoca pătrunderii acestor termeni în limba populară, observând că au putut exista chiar împrumuturi succesive ale aceluiaşi termen, în acelaşi registru. De exemplu, forma **olifantus* este mai veche decât *elefantus*, fiind cea moştenită în limbile romanice: v. it. *lio(n)fante*, v. fr. *olifant*, prov. *olifan* (cf. REW 2841); totuşi REW nu oferă etimonul **olifantus*, considerând toţi aceşti termeni ca urmaşi ai lui *elephas.* Transformarea lui *e-* în *o-* înainte de *-l- exilis* nu este o modificare aşteptată, deşi DEL şi I. Fischer (1965) nu menţionează nimic despre statutul ei neregulat. Ioana Costa (2008, 97) arată că *e-* devine *o-* înainte de *-l- pinguis*: *elaiFa> olaiua, *welo> uolo*.

Uneori, termenul împrumutat într-o epocă arhaică (pe cale populară), bine integrat în sistemul fonetic şi lexical latinesc, îşi pierde, din perspectiva vorbitorului, legătura cu limba de origine şi intră în opoziţie cu varianta lui recent intrată în limbă, ca un termen autohton cu unul străin:

Plinius, *Nat. Hist.* 31, 95: *apuam nostri, aphýen Graeci vocant*. „Ai noştri o numesc *apua*, grecii *aphye*".

De fapt *apua* reprezintă tot un împrumut al lui ἀφύη, produs însă în altă epocă, oral, dar Plinius nu îl mai resimte ca fiind un cuvânt străin.

Adaptarea fono-grafematică şi morfo-fonologică a elenismelor în latină este un indicator al gradului lor de integrare în această limbă. Vom remarca faptul că există două nivele de adaptare, în funcţie de calea de pătrundere a împrumutului (orală/scrisă).

Pentru grecismele pătrunse pe cale orală, se pot stabili câteva reguli ale adaptării lor. În primul rând, adaptarea fonetică se caracterizează prin:

– eliminarea fonemelor absente din sistemul fonologic latin (aspiratele, siflanta *z*, ü) şi înlocuirea lor cu fonemele cele mai apropiate care se regăseau în inventarul latinei (surde simple, *s(s), u*) (cf. Fischer 1965, 48).

e.g. χορδή → *corda*

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

ζάπλοντος → *saplutus*
μᾶζα → *massa*
θύμον → *tumum*

– adaptarea la structura silabică obişnuită în limba latină –CV– (μνᾶ → *mina*, δραχμή → *dracuma*) şi eliminarea secvenţelor –CC– imposibile în latină (φθισικός → *tisicus* Petron. 64, 3).
– schimbarea accentului, printr-o deplasare conformă cu regulile din latină (ἐπιστολή→ *epistula*)
– un rol important în adaptarea împrumuturilor îl joacă şi etimologia populară (remotivare): ὀρείχαλκος → *aurichalcum* (influenţat de *aurum*); πλακοῦς, -ντος → *placenta* (contaminat cu *placere, placenta* e cea care îţi place (Georgescu 2007, 277)[1].

Din punct de vedere morfologic, grecismele tind să-şi păstreze caracteristicile din limba de origine, astfel genul şi clasa de flexiune în cazul substantivelor sunt menţinute. Există totuşi fenomenul de metaplasmă – trecerea unui substantiv dintr-o clasă de flexiune în alta odată cu procesul de integrare în limba ţintă. Cele mai uzuale metaplasme sunt:

– crearea unui nominativ de declinarea I (primind astfel şi genul predominant al declinării, feminin) dintr-un acuzativ de declinarea a III-a grecească (atematică în consoană, având acuzativul în *-a*): κρατήρ,-ῆρος (ὁ) > *cratera* f., κρηπίς,-ῖδος (ἡ) > *crepida* f., φάλαγξ,-αγγος (ἡ) > *palanga* f. etc.
– crearea unui nominativ masculin de declinarea a II-a dintr-un genitiv grecesc de declinarea a III-a (-os): δελφίς,-ῖνος > *delphinus,* ἐλέφας,-αντος > *elephantus* etc.
– crearea de feminine latineşti de declinarea I pornind de la neutre greceşti de declinarea a III-a (*-ma*): γλαύκωμα,-ατος (τὸ) > *glaucuma,* σχῆμα,-ατος > *sc(h)ema*.
– adaptarea formală se manifestă la verbe prin ataşarea sufixului de infinitiv latinesc (în general cel de conjugarea I) unor rădăcini verbale greceşti: (καλᾶν > *calare*, βάλλειν > *ballare*).

În cazul împrumuturilor pătrunse pe cale cultă, se observă introducerea în latină a unor foneme noi, care determină adoptarea unor grafeme noi (ü, scris *y*, surdele aspirate, notate *ch, th, ph*, siflanta *z*). În morfologie, se constată menţinerea unor forme de declinare greacă (acuzative în *-a*, în *-n* etc.), precum şi adoptarea unor tipuri morfologice (*-is,-idis; -as,-adis; -on,-ontis* etc., cf. Fischer 1965, 59).

3. Împrumuturi cu mai multe variante

În cele ce urmează, ne vom concentra asupra grecismelor care au circulat în mai multe variante fonetice sau morfologice, întrebându-ne dacă au urmat un anumit canon

1. Biville (1991, 55) nu consideră că în cazul termenilor *liquiritia* (< γλυκύῤῥιζα) sau *blastimare* (βλασφημεῖν) ar fi intervenit fenomenul de etimologie populară, cum propune Fischer (1965, 49), ci că aceşti termeni au urmat o evoluţie fonetică specifică. Aceeaşi remarcă o face şi în cazul lui *amandola* (ἀμυγδάλη), unde exclude posibilitatea unei contaminări între *amygdala* şi *mandere*, considerând ca naturală această evoluţie fonetică (cf. Biville 1989, 36). Totuşi, să nu uităm că există şi un *amiddula* (*Appendix Probi*), care reflectă mai bine o evoluţie fonetică normală a lui ἀμυγδάλη în latină, prin urmare în cazul lui *amandola* trebuie să fi intervenit şi alţi factori diferiţi de legile fonetice obişnuite, dintre care cel mai probabil este etimologia populară.

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

în stabilizarea lor ca lexeme latineşti, un canon care să impună forma cea mai adecvată. De fapt, întrebarea poate fi formulată şi altfel: s-au stabilizat cu adevărat într-o singură formă? Sau au continuat să circule variante diatopice, diacronice, respectiv diastratice? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom recurge la mărturia limbilor romanice.

Diferenţa de ordin diastratic se reflectă în răspândirea termenilor în limba vorbită, şi, de aici, în moştenirea lor în limbile romanice. Variantele care tind să se conserve în limbile romanice sunt, de cele mai multe ori, cele populare. De exemplu, dintre *magida,-ae* şi *magis,-dis* (< μαγίς,-δος) se moşteneşte prima formă, cea populară (adaptată la decl. I): it. *madia*, fr. *maie*, prov. *mag*, ptg. *malga* (REW 5227).

Am văzut, de asemenea, cazul lui *elefantus* vs *olifantus* – aceasta din urmă fiind varianta în care s-a încetăţenit împrumutul în cea mai veche etapă, şi de asemenea varianta în care s-a moştenit în limbile romanice.

3.1. Κάνναβις

Pentru termenul grecesc κάνναβις au circulat variantele: *cannabus, cannaba, cannabum, can(n)ape, canapa*. Formele romanice presupun coexistenţa a două tipuri:

– *cannabis*, păstrat în dialectele suditalice şi în Sardinia: neap. *kanneve*, *kannele*, abruzz. *kaneve,* log. *kánau*, campid. *kanniu*.
– *cannapus, -a* (adaptat la declinările I şi a II-a), reprezentând tipul cel mai frecvent, moştenit în principalele limbi romanice: rom. *cânepă*, it. *canapa*, veron., venez. *kánevo*, fr. *chanvre*, prov. *canebe*, sp. *cáñamo*, port. *cannamo*.

3.2. Καστάνεια

Cuvântul *castanea* « castană », împrumutat din gr. pl. κάρυα καστάνεια sau καστανᾶια, adjectiv derivat de la κάστανον (de origine străină) (*κάρυον* « nucă »). Iniţial folosit în sintagma *nux castanea* (calc după κάρυα καστάνεια, probabil interpretat ca singular), prin elipsă *castanea* capătă rol de substantiv şi se moşteneşte ca atare în limbile romanice.

Este un împrumut popular, pentru care descendenţii romanici impun reconstruirea a două variante ce par să fi coexistat în oralitate: **castania* şi **castinia*. DELL consideră că vocalismul -ă- interior menţinut ar atesta faptul că împrumutul nu este de dată timpurie; Meillet (1977[8] [1928[1]]: 90), Sganzini (1937, 77-78, 88-103, *ap*. DERom s.v. */kasˈtania/) şi FEW 2, 466b, 467a, postulează anterioritatea formei **castinia* (*/kasˈtınia/), cu *-a-* inchis la *-i-*, în raport cu **castania*. Analizând totuşi datele romanice, DÉRom consideră că evoluţia fonetică regulată nu constituie o dovadă a unei adoptări târzii în latină, ci, arată autorii, tipul **castinia* este vechi, dar posterior tipului *castania* – sau simultan, dar în orice caz nu anterior)[2]. Este una dintre situaţiile în care datele romanice oferă informaţii despre cronologia unor elemente aparţinând latinei vulgare: moştenirea în sardă şi în dialectele limbii române în forma *castania* – aşadar în zone cunoscute pentru conservarea unor forme arhaice – atestă vechimea formei, în timp ce moştenirea variantei *castinia* în zone centrale inovatoare pare să sugereze că este vorba de o formă ulterioară.

2. *Cf*. şi Ernout (1954, 32-34), care le consideră «doublet[s] dialecta[l] tardif[s]».

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

3.3. Βραχίων

Un alt exemplu este cuvântul *bracchium*, pe care grămăticul Festus îl explică astfel:

> *Brachium nos, Graeci dicunt βραχίων, quod deducitur a βραχύ, id est breve, eo quod ab umeris ad manus breviores sunt quam a coxis plantae*.

Se cuvine să notăm faptul că *brachium* era considerat cuvânt latinesc, fără a fi identificat cu gr. *βραχίων*, cu care intră în opoziție.

În ceea ce privește schimbarea morfologică, termenul – masculin în greacă – este preluat ca neutru în latină, fără îndoială din pricina terminației *-on-*, fie interpretată ca proprie neutrelor, fie pur și simplu adaptată în latină sub forma *-um* și de aici asociată genului neutru.

Cuvântul este atestat în formele: *bracio* CIL 1.583.52 (123/2 a.Chr.), *braccium* Pac. *trag*. 186, *bracchis* (= *brac(c)hiis*) CIL 9.3018. Forma în care s-a stabilit în oralitate a fost însă *bracium*, cu pluralul *bracia* – atestat în *Tabellae defixionum*, sec. III p.Chr. Faptul este dovedit de descendenții romanici, care presupun un prototip **braciu-*: rom. *braț*, it. *braccio*, fr. *bras*, cat. *bras*, sp. *brazo*, port. *braço*.

3.4. Κύκνος

Cuvântul a fost împrumutat în limba latină în formele: *cycnus, cygnus, cignus*, *cicinus*. Forma cultă *cycnus* se moștenește în it. *cigno*, sicil. činnu.

Cicinus – moștenire mult mai largă, v. it. cecino, *cecero*, veron. *tsezeno*, camped. *sisini*, v.fr. (de unde sp.și ptg.) *cisne* etc.

3.5. Ἀήρ

Un exemplu excentric este cazul subst. *aer*, împrumutat din gr. ἀήρ, αέρος (masculin, dar care în limbajul poetic are și formă de feminin).[3]

La nivel morfologic, se poate constata frecventa oscilație atât din punctul de vedere al genului (fapt explicabil prin dubla posibilitate din limba sursă), cât și al clasei de flexiune.

Mărturiile antice indică o atribuire a tuturor celor trei genuri substantivului *aer*[4]. Ca feminin apare la Ennius, *Ann*. 495, *aere fulva*, Aulus Gellius oferind o explicație în termeni de estetică acustică (13, 21, 14 *id dixit … non ob id solum, quod Homerus* ἠέρα βαθεῖαν *dicit, sed quod hic sonus, opinor, vocabilior visus et amoenior*). El notează, însă numai ca pe un fapt secundar, identitatea de gen cu ἠέρα homeric, care apare exclusiv la feminin (şi la Hesiod, de altfel).

> ARS Bern. *gramm. suppl*.[5] 114, 6, *aer… et aether masculina sunt, quamquam ‘aera’ et ‘aethera’ poetice legitur.*

3. Despre etapele integrării acestui cuvânt în latină, vezi Georgescu 2014.

4. Există și o explicație a genurilor pentru cuvântul egiptean care desemnează aerul dar înțeles din perspectivă indo-europeană: Sen., *Nat*. 3, 14 (12), 2 *Aegyptii aerem marem iudicant, qu[i]a ventus est, feminam, qu[i]a nebulosus et iners.*

5. Abrevierile folosite sunt cele propuse de TLL.

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

TLL explică însă genul feminin atribuit celor două cuvinte printr-o falsă interpretare a formei de Ac. sg. grecesc, *aera,* confuzie care poate duce adesea la metaplasma de la declinarea a III-a grecească la declinarea I latinească[6]. O altă falsă interpretare a aceluiaşi Ac. sg. grecesc determină analiza lui *aera* ca neutru plural:

> GRAMM. V 571, 4 *aera generis neutri*.
> ORIENT. *comm.* 1, 114, *aera librantur, fluctuat oceanus.*

În privinţa declinării la care este aliniat împrumutul, ea tinde să răspundă declinării atematice în *-r* din greacă, termenul fiind transpus în clasa de flexiune atematică consonantică din latină (gr. *aer,-os* → lat. *aer,-is*). Totuşi, declinarea poate diferi în funcţie de genul atribuit. Dacă substantivul este considerat feminin, el este încadrat în general în clasa de flexiune specifică acestui gen, declinarea I (cu excepţia Enn. *aere fulva*).

O tendinţă importantă însă o reprezintă menţinerea flexiunii greceşti, mai precis a acuzativului în *-a*. TLL notează, de altfel, faptul că se întâlneşte mai des *aera* decât *aerem*, această ultimă formă nefiind prezentă aproape deloc în poezie (excepţie: Enn. *Sat*. 41, Sidon. *Carm*. 15, 88).

Cicero de asemenea preferă forma de acuzativ grecesc, *aera*, totuşi în situaţia în care are nevoie de un ablativ îl adaptează la flexiunea latinească, specifică declinării a III-a (*aere*). Această inconsecvenţă poate indica, pe de o parte, o integrare numai parţială a termenului în latină, pe de altă parte, poate fi vorba de o opţiune personală: Cicero alege să păstreze vădită originea străină a termenului, poate pentru a-l diferenţia de deja vulgarul *aer,-is* latinesc, şi pentru a sublinia caracterul filosofic al noţiunii. El săvârşeşte, în acest fel, actul re-împrumutării termenului grecesc, cu sensuri reîmprospătate şi specifice altui domeniu decât celui în care se stabilise cuvântul în limba populară. Este un lucru interesant pentru Cicero, întrucât el însuşi menţionează, în *De officiis*, că un grecism neintegrat e un lucru de-a dreptul ridicol (1. 111, *sermone eo debemus uti qui innatus est nobis, ne ut quidam graeca verba inculcantes iure optimo rideamur*). Faptul că, în cazul lui *aer*, Cicero alege varianta neintegrată devine un factor de diferenţiere şi contrapunere între straturile limbii.

O altă ipoteză ar fi aceea ca termenul să se fi încetăţenit cu forma de acuzativ grecesc, şi, cunoscut deja de toată lumea în această ipostază, să nu mai fie nevoie de un efort suplimentar în încercarea de integrare formală. În secolul IV, grămăticul Flavius Sosipater Charisius nota:

> *Gramm*. I 85, 11 ***hunc aera et aethera*** *masculino genere dicimus, graeca enim sunt*.

Acelaşi grămătic notează, ca pe o deviere de la normă, faptul că cei vechi foloseau şi forma *aerem:*

> *Gramm*. I 85, 11 *Sed et* ***hunc aerem*** *veteres latina declinatione dixerunt.*
> *Gramm.* I 121, 12 ***aerem*** *veteres dixerunt*.

6. *Cf. supra*, §2.

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

Interesant este că tendința aceasta existentă în vechime de integrare morfologică a substantivului a fost abandonată ulterior, astfel încât nu doar pentru Charisius forma *aera* este cea corectă, dar ea va funcționa și în oralitate – ulterior fiind interpretată ca nominativ. Dovada o reprezintă limbile romanice, care moștenesc, în parte, această formă: it. *aria,* log. *aera*, arom. *aeră.* (cf. REW 240).

Restul limbilor romanice moștenesc fie forma de nominativ (engad. friul. *ayer*), fie pe cea de acuzativ latinesc *aere(m)*: prov., cat., sp. *aire* (cf. Georgescu 2012).

4. Concluzii

Pornind de la întrebarea dacă există un canon în adoptarea și adaptarea grecismelor în limba latină, am încercat să analizăm un număr de împrumuturi grecești din perspectiva căii de penetrare (adică a originii diastratice) și a modului de adaptare fonetică și morfologică la sistemul limbii latine.

Am putut astfel observa variațiile de ordin fonetic și morfologic pe care le suferă un termen grecesc în procesul de integrare în latină, precum și posibilitatea ca aceste variante să coexiste timp îndelungat, fapt reflectat de moștenirea în limbile romanice. Acestea pot oferi informații importante privind cronologia relativă a penetrării lor în latină și răspândirea lor geografică. Este posibil ca variantele să fie sincronice, aparținând diverselor varietăți diatopice ale limbii vorbite, dar în egală măsură se poate ca o anumită variantă, mai veche, să supraviețuiască într-o parte a Romaniei, iar alta să apară ulterior, fie reîmprumutată, fie evoluată fonetic, într-o altă zonă.

Canonul, prin urmare, est dat de uz: uneori constatăm reușita unei variante culte de a se impune în limba vorbită – cum pare a fi cazul formei *aera* – dar astfel de situații sunt izolate. Uzul, și numai el, decide forma cuvântului; uzul integrează un cuvânt în limba țintă, iar varianta cea mai adaptată sistemului fono-morfologic al limbii este cea care se impune. Singura „țintă" a împrumuturilor grecești este aceea de a deveni în așa măsură parte a limbii latine, încât să fie puse în opoziție cu însuși etimonul lor grecesc (cf. *apua* vs ἀφύη, *bracchium* vs βραχίων).

Bibliografie

Biville, Frédérique. 1981. *L'intégration des mots grecs dans les déclinaisons latines, et le problème des métaplasmes*, în « Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes », LX, p. 123-132.

Biville, Frédérique. 1985. *Les* éléments *grecs du vocabulaire français*, în « L'information grammaticale », XXIV, p. 3-8.

Biville, Frédérique. 1989. *Grec et latin: contacts linguistiques et création lexicale. Pour une typologie des hellenismes lexicaux du latin*, în M. Lavency, D. Longrée (coord.), *Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, Actes du Ve Colloque de Linguistique latine*. Louvain-la-Neuve : Peeters, p. 29-40.

Biville, Frédérique. 1991. *L'emprunt lexical, un révélateur des structures vivantes des deux langues en contact (le cas du grec et du latin)*, în « Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes », LXV, p. 45-58.

Biville, Frédérique. 1992. *Le grec parlé en latin vulgaire. Domaines lexicaux, structures linguistiques d'accueil*, în Maria Iliescu, Werner Marxgut (coord.), *Latin vulgaire – latin tardif III, Actes du III*^{eme} *Colloque international sur le latin vulgaire et tardif* (Innsbruck, 1991). Tübingen : Max Niemeyer Verlag, p. 26-39.

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)

Biville, Frédérique. 1998. *Compétence bilingue latino-grecque et manipulations interlinguistiques*, în Claude Brixhe (coord.), *La koiné grecque antique III*. A.D.R.A. Nancy, p. 145-160.

Biville, Frédérique. 2000. *Bilinguisme gréco-latin et créations* éphémères *de discours*, în „Lingua Latina", VI.

Biville, Frédérique. 2002. *The Graeco-Romans and Graeco-Latin: a Terminological Framework for Cases of Bilingualism,* în J. N. Adams, M. Janse and S. Swain (coord.), *Bilingualism in Ancient Society*, Oxford University Press, p. 78-102.

Boyancé, P. 1956. *La connaissance du grec à Rome*, în «Revue des études latines», XXXIV, p. 111- 131.

Cavalca, Maria Grazia. 2001. *I grecismi nel Satyricon di Petronio*. Bologna: Patron Editore.

Costa, Ioana. 2008. *Fonetică istorică latină*. Editura Universității din București.

DELL – Ernout, Alfred, Meillet, Antoine. 1959[4] [1932[1]]. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.

DÉRom – Buchi, Eva, Schweickard, Wolfgang, *Dictionnaire* Étymologique *Roman*, http://www.atilf.fr/DERom.

Devoto, Giacomo. 1944. *Storia della lingua di Roma*. Bologna: Licinio Cappelli Editore.

Dubuisson, Daniel. 1992. *Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme*, în «Annales. Histoire, Sciences Sociales», XLVII, p. 187-206 (http://www.persee.fr/web/revues/).

Ernout, Alfred. 1954. *Aspects du vocabulaire latin*. Paris : Klincksieck.

Fischer, Iancu. 1956. *Vocabularul*, în Graur, Al. (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București: EARPR, p. 28-72.

Georgescu, Simona. 2012. *La continuación del lat.* aer *en las lenguas románicas*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 2 / 2012, 216-229.

Georgescu, Simona. 2014. *¿Cómo reaccionaban los latinohablantes frente a un préstamo griego? El proceso de integración del gr.* aer *en el latín vulgar*, în Molinelli, Piera / Cuzzolin, Pierluigi / Fedriani, Chiara (coord.), *Latin Vulgaire, latin tardif X. Actes du Xe colloque international sur le latin vulgaire et tardif* (Bergamo, 5-9 septembre 2012). Bergamo University Press, 541-556.

Georgescu, Theodor. 2007. *Vocabularul culinar în greaca veche şi latină*. Editura Universității din București.

Meillet, Antoine. 1977[8] [1928[1]]. *Esquisse d'une histoire de la langue latine.* Paris : Klincksieck.

Palmer, L.R. 1964[4]. *The Latin Language*. London: The Faber and Faber Limited.

Sganzini, Silvio. 1937. *La castagna nell'alta Italia e nella Svizzera italiana*, în „Vox Romanica" II, p. 77-103.

BDD-A28934 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:58 UTC)